

Birutė KABAŠINSKAITĖ

Vilniaus universitetas

DAR KARTĄ APIE LIE. *auka* KILMĘ¹

Once more on the origin of Lith. *auka*

Anotacija. Straipsnyje parodoma, kad *aukauti* ‘sacrificāre’, *auka* ‘sacrificium’, *aukuras* kilmė siekia XIX amžių – tai Simono Daukanto perdirbiniai ir naujadarai. Žodžiui *aukuoti* „sūpuoti, kiloti“ kontekstinę reikšmę „atlikti žydų pakeliamąją auką“ suteikė Bretkūno Biblijos redaktoriai. Siekiama parodyti, kad Daukantas pasinaudojo šia specifine reikšme pavartotu *aukuoti* ir jo vediniu *aukavimas* – juos kaip pakaitalus slavizmams *apieravoti*, *apiera* jis veikiausiai ėmė iš Milkaus žodyno. Veiksmažodžio bendratį Daukantas nesąmoningai perdirbo, o patį žodį savitai perinterpretavo – *aukauti* jis išvelgė kitokią įvardijamo veiksmo motyvaciją – dievų raminimą, maldymą (atnašavimo tikslą, ne būdą). Tą rodo specifinis *aukauti* junglumas, sutampantis su *maldyti*, *raminti* valentingumu, bei kai kurie Daukanto žodžių sugretinimai. Tačiau jau *Istorijoje žemaitiškoje*, kurioje buvo pirmąkart pavartotas Daukanto perdirbiny *aukauti*, pasitaikė ir kitoks (toks pat kaip dabartinėje kalboje) šio veiksmažodžio valentingumas – jį sąlygojo sinonimiškų slavizmų *apiera*, *apieravoti* poveikis. Straipsnyje aptariama naujadarų *auka*, *aukas* ir *aukuras* daryba.

Raktažodžiai: lietuvių kalba; senieji raštai; etimologija; *aukuoti*; *aukavimas*; *aukauti*; *auka*; *aukuras*; Daukantas.

Abstract. This article aims to show that the origin of the words *aukauti* ‘sacrifice’, *auka* ‘sacrifice, donation’ and *aukuras* ‘sacrificial site’ goes back to the 19th century. These are the transformations and new formations by Simonas Daukantas. The word *aukuoti* ‘rock, heave’ was assigned the contextual meaning of ‘to make a heave offering’ by the editors of Bretkūnas’ Bible. Daukantas made use of the words *aukuoti*, *aukavimas* in this particular sense; he is likely to have taken them as substitutes for Slavisms *apieravoti*, *apiera* from Milkus’ (Mielcke) dictionary. Daukantas unconsciously altered the infinitive form of the verb (*aukauti*) and provided a peculiar interpretation of

¹ Labai dėkoju prof. Giedriui Subačiui, kuris maloniai pasidalijo savo mintimis apie Daukanto tekstų ryšius bei chronologiją, pateikė vertingų patarimų.

the word itself, he saw a different motivation for the act of *aukauti*, that of calming, pacifying the gods (the purpose of the offering rather than its manner). This is shown by the specific collocability of *aukauti* coinciding with the valency of *maldyti*, *raminti* ‘appease, soothe’ as well as some word collocations used by Daukantas. However, already in the *Istorija žemaitiška* (Samogitian History) where Daukantas’ remake *aukauti* was first used, a different valency (the same as in the modern language) of this verb was encountered; it was determined by the influence of synonymous Slavisms *apiera*, *apieravoti*. The article also discusses the formation of the neologisms *auka*, *aukas* and *aukuras*.

Keywords: Old Lithuanian; etymology; *aukuoti*; *aukavimas*; *aukauti*; *auka*; *aukuras*; Daukantas.

1. Nustatant etimologiją neretai labai svarbi tampa filologinė tekstologinė žodžio analizė. Apie tai yra rašęs ir gražiai parodęs Vincas Urbutis². Šį teiginį puikiai iliustruoja dabar įprastų lietuvių kalbos žodžių *auka*, *aukoti* atvejais.

Apie lietuvių kalbos žodžio *aukà* ‘sacrificium’ kilmę rašyta nemažai³. Regis, prie vieningos nuomonės taip ir neprieita. Daugelis XX amžiaus antrosios pusės kalbininkų neigė Kazimiero Būgos aiškinimą, jog *aukà*, *aūkas* esą Simono Daukanto neologizmai, sporadiniai fonetiniai žodžių *alkà*, *alūkas* ‘šventvietė, atnašavimo⁴ vieta’ (plg. *alūkos*, *alūko kálnas*) variantai (dėl tarmėse pasitaikančio *al* kitimo į *au*), kuriems Daukantas suteikęs savarankiško žodžio statusą ir specialesnę reikšmę. Būgos nuomonę iš esmės palaikė jo amžininkas Ernstas Fraenkeliš ir kiek jaunesnės kartos Pranas Skardžius. Tiesa, Skardžiaus nuomone, patikimų pavyzdžių, kad žemaičių šnektose *al* virto į *au*, nesą (Skardžius 1998, 409)⁵. Tad jis manęs, kad *auka* Daukantas (dirbtinai) sudarė nusižiūrėjęs į tokias žodžių grupes kaip *áudra* – *áldra*, taip pat gal

² Plg. jo straipsnį apie *spartas*, žr. Urbutis 1981, 222.

³ Iš svarbiausių tyrimų minėtini: Endzelīns DI 2, 70–71; Būga RR 1, 355–357; Skardžius RR 4, 408t.; Fraenkel 1962, 24–25; Girdenis 2006, 375–378; Mažiulis 2008, 91–92.

⁴ Nors Jonas Klimavičius teigia (2003, 38–45), kad bendrinėje kalboje tapatinti *atnašą* ir *auką* neteisinga ir netikslu, šiame darbe norint išvengti per dažno ir kartais painiojančio žodžių *auka*, *aukojimas* vartojimo, *atnaša*, *atnašavimas* atstoja bendrinės kalbos *auka*, *aukojimas*.

⁵ Peržiūrėjus LKŽ medžiagą galima teigti, jog žemaičių patarmėje pasitaiko *al* virtimas į *au* arba atvirkščiai, tačiau tik pavieniuose žodžiuose, sporadiškai, pvz.: *žalūkulas* ‘žaliakulis, kuris kuliamas neišdžiovintas’ ir *žáukulas* ‘t. p.’; *kaūkas* ‘turtus nešanti dvasia [ir kt.]’ ir *kaūkas* ‘t. p.’.

dar į panašaus skambesio *aukúoti* ‘kiloti’ (Skardžius 1941, 587). Fraenkelių lyg ir apibendrinamas Būgos bei Skardžiaus mintis *auka* laikė Daukanto pseudoetimologijos išdava; naujažodžiui įsitvirtinti padėję Mažosios Lietuvos tekstuose (pradedant nuo Bretkūno verstos Biblijos rankraščio, Senojo Testamento vertimo) vartoti *aukuoti* ‘kelti rankas aukštyn aukojant tam tikrą auką’, *aukavimo apiera* ‘pakylėjimo atnaša’, *auk(u)oti* ‘kiloti, supti vaiką’ (Fraenkel 1962, 24).

Kitų mokslininkų vėliau bandyta įrodyti, jog *aukà* ‘sacrificium’ lietuvių kalboje egzistavo iš seno (Palionis 1989; Klimavičius 2003; Girdenis 2006; Subačius 2007; Mažiulis 2008 ir kt.). Tiesa, visiškai patikimo *aukà*, *aukóti* ir pan. kilmės išaiškinimo nepateikta. Vytautas Mažiulis parodė, jog įdomi Alekso Girdenio etimologija⁶ (vedimas iš **auikā* ‘avis, avelė’) tiek formalioju (chronologiniu), tiek semantiniu aspektu yra klaidinga (Mažiulis 2008, 91t.). Tačiau dėl suponuojamų nedėsningų kitimų abejotinas atrodo ir jo paties manymas, kad *aukà* ‘sacrificium’ (< **aukojimas* alkvietėje) yra lietuvių kalbos savarankiško egzistavimo metu dėl tabu perdirbtas iš *alkà*, *alkas* ‘alkvietė’ remiantis „nebauginančiu“ negiminišku *aukúoti* ‘supti, linguoti, liūliuoti’ ir giminišku *aukóti* ‘atnašauti’; prie perdirbimo prisidėjęs ir modelis lie. trm. *alkúnē* → *aukúnē*. Autorius, regis, savitai perdirbo Būgos etimologiją, perėmė jo pastebėjimus bei argumentus. Tačiau vietoj Būgos numanomo dirbtinio (autorinio) žodžio pritaikymo atnašai pavadinti XIX amžiuje, *aukas*, *auka* radimąsi Mažiulis nukėlė į senus lietuvių kalbos gyvavimo laikus bei nurodė tokio anoniminio perdirbimo priežastį – tabu. Iš tiesų veikiant tabu vietoj tam tikro pavadinimo gali būti pradėtas vartoti jo paronimas arba tas pavadinimas fonetiškai iškraipytas. Vis dėlto abejotina, ar tikrai tabu galėjo būti taikomas bendram, abstrakčiam šventvietės, šventovės (ar aukojimo) pavadinimui. Su tabu paprastai siejami konkretni dalykai: tam tikri asmenys ar gyvūnai, intymiosios gyvenimo pusės (etiketo sfera), svarbiausi šeimos gyvenimo įvykiai, situacijos, šventės, apeigos. Mažiulio siūlomai etimologijai pagrįsti reikėtų kitų kalbų paralelių, rodančių, kad tabu veikia ir patį aukojimo ar šventvietės pavadinimą. Neaiški ir platesnio komentaro prašanti yra autoriaus suponuojama *alkas*, *alka* sąsaja su *aukóti* ‘sacrificāre’, kuris, anot autoriaus, yra jiems giminiškas.

2. Akstinas rastiš šioms naujoms žodžio *aukà* etimologijoms buvo Jono Palionio paskelbti duomenys, jog *auka* reikšme ‘sacrificium’ rastas XVIII amžiaus

⁶ Šią etimologiją, regis, palaiko ir Rickas Derksenas (2015, 69).

rankraštyje *Contiones litvanicae* (Palionis 1989, 210), taigi tai iš tiesų nesąs Daukanto išradimas.

Vis dėlto išsamesnė filologinė analizė rodo, kad Palionio cituotame 1720 metų anoniminio rankraštinio pamokslų rinkinio sakinyje žodžio *auka* ‘atnaša’ nėra. Žymusis *Contiones litvanicae* sakinytis (tiksliau, jo fragmentas) yra toks: „Práfzau Iusu waykialay mana, tegul miayle Wiefzpaties Diewa ľzyrdij Iufu kayp didziaufia auka, ba tay tafay czynfius nuog mufu bus Iam wdzięcznas [...]“ (245⁷⁻⁸). Tačiau prieš šį fragmentą rankraštyje rašoma taip: „[...] ape Ią fwętas teyp parafze Powiľas ad Philipenfes lmo. Hoc oro: ut charitas Dei magis ac magis abundet in vobis.“ Tad minėta lietuviška frazė yra lotyniškų Naujojo Testamento žodžių⁷ vertimas. Dabar ši vieta verčiama šitaip: „Ir dabar meldžiu, kad jūsų meilė vis **augtų ir augtų** [paryškinta mano – B. K.] pažinimu ir visokeriopu išmanymu“ (Fil 1, 9). Taigi „auka“ iš tiesų suprastina kaip „auga“, plg. šv. Pauliaus laiško „abundet“, t. y. augtų. Rankraštyje *Contiones litvanicae* pasitaiko ir daugiau dusliųjų bei skardžiųjų priebalsių painiojimo, tai yra nustatęs pats Jonas Palionis (1971, 47), pvz., *kalwoy* ‘galvoje’ 211, *kirkime* ‘girkime’ 324, *kunikas* ‘kunigas’ 25 ir kt.

3. Taigi *Contiones litvanicae* nevartojo žodžio *auka*. Šio žodžio kilmės tyrėjams telieka grįžti prie anksčiau nustatytų pirmųjų žodžių *auka*, *aukas*, *aukauti* šaltinių – Daukanto tekstų. Kol kas nėra jokių duomenų, paneigiančių, kad pirmasis žodžius *auka*, *aukas*, *aukauti* reikšme ‘sacrificium’, ‘sacrificāre’ (ir jų vedinius) pradėjo vartoti Simonas Daukantas. Vėliau juo rėmėsi Valančius ir kiti XIX amžiaus antrosios pusės lietuvių raštijos veikėjai, aušrininkai bei varpininkai pirmuosiuose laikraščiuose, kūrusiuose bendrinę lietuvių kalbą. Abejotina, kad senųjų raštų kūrėjai nebūtų pavartoję kalboje egzistavusio *auka* ir pan. – štai senas žodis *alkas* yra užfiksuotas Mikalojaus Daukšos katekizme (1595): „kurie gárbiną vgni/ žęmîna [...] pęrkûna/ medžiús/ álkús“ (DK 76₁₉–77₁). Veiksmazodis *aukóti* reikšme ‘sacrificāre’ beveik išimtinai fiksuojamas vien XX amžiaus tekstuose, spaudoje. Iš rašomosios kalbos šis žodis bus patekęs ir į vieną kitą tarmę (LKŽ tenurodomas pavyzdys iš Šventėžio, Lazdijų r.). Kaip nustatė Jonas Klimavičius, *aukóti* vietoj Daukanto *aukauti* buvo įdiegtas Jono Jablonskio (žr. Klimavičius 2003, 38; dėl darbybos plg. *žalóti*, *eilióti*).

⁷ Tiesa, jie pacituoti ne visai tiksliai, žr. Vulgatos: „et hoc oro ut caritas vestra magis ac magis abundet in scientia et omni sensu“.

4. LKŽ teigiama, kad *aukoti* ‘sacrificāre’ vartotas ir Bretkūno Biblijos vertime (2 Moz 29,27 paraštėje). Tačiau tai nėra tiesa.

Bretkūno rankraštyje 2 Moz 29,27–28 rašoma: „Bei turri teipo paſchwenſti Kilnoghimo [*virš nubraukta*: [Krutinimo]; *paraštėje*: aukoiamanghi aukauwimo] Kruti, ir pakelima [*virš*: kilnoghimaſghi] pœti, kurie paſchwenſti [*virš*: aukûti] ir ſukelti [*paraštėje*: kilnoti] ira nûg Awino papildimo Aarono ir io Sunų“: Tad Bretkūno rankraščio *aukoiamanghi* ~ aukojamąjį, *aukauwimo* ~ aukavimo, *aukûti* ~ aukuoti nurodo, jog veiksmazodis čia buvo būtent su formantu *-uoti* (*aukuoti*), ne *-oti*.

Be to, visi šie žodžiai vartoti ne reikšme ‘sacrificāre, atnašauti’, ‘sacrificium, atnašavimas’ ir pan. Žodžių variantai Bretkūno tekste rodo, kad Senojo Testamento (Išėjimo, Kunigų, Skaičių, Pakartoto įstatymo knygu) vertėjas ir tolesni vertimo redaktoriai dvejojo dėl atitikmenų Liuterio Biblijoje vartotiems terminams *heben, weben, Hebopfer, Webopfer* ir jų vediniams⁸, kurie įvardijo tam tikras žydų aukojimo rūšis (Biblijos originale hebr. *ʾrūmā* ir *ʾnūpā*) – pakylėjimo ir siūbavimo atnašas. Bretkūnas, regis, pats nebuvo patenkintas dėl savo pasirinkimo, atitinkamas teksto vietas dažnai braukė, taisė. Jis vartojo terminus *pakëlimo, pakeliama afiera, pakelti* ir *kilnojimo affiera, kilnoti*. Vienur kitur net įrašė hebrajišką terminą, plg.: „Pakeliamas affieras thrumą“ (4 Moz 18,8; paraštėje užrašytas vokiškas terminas *Hebopfer*); „Pakelimą affiera [thrumą]“ (4 Moz 8,11). Šias rankraščio vietas taisė ir rankraščio redaktoriai. Jiems rūpėjo tiksliau atspindėti atnašaujant atliekamą judesį. Įvairūs taisymai tekste ir paraštėse rodo, kad ir jų iki galo apsispręsta nebuvo: kai kur prirašyti variantai *aukawimo* (plg. 3 Moz 7, 32⁹), *aukûti*. Vienur jie taikyti pakylėjimo, kitur – siūbavimo atnašai pavadinti. Šis svyravimas suprantamas, juk *aukûoti* įprastai reiškia ‘supti, kiloti, linguoti, liūliuoti’¹⁰, tad iš esmės tinka abiem žydų atnašavimo tipams įvardyti. Pirmosios spausdintos lietuviškos Biblijos (1735) rengėjai ir perleidėjai vėliau šio neapibrėžtumo atsisakė – atnašavimą pakylėjant (vok. *hebopfern, heben*) jie vadino *pakelti* arba (rečiau) *aukûti* ~

⁸ Plg.: „Vnd solt also heiligen die **Webe**brust/ vnd die **Hebe**schulder/ die **gewebet** vnd **gehebet** sind von dem Wider der fülle Aarons vnd seiner Söne/...“ 2 Moz (= Ex) 29,27; „Vnd die rechte Schudern sollen sie dem Priester geben zur **Hebe** von jren Danckopffern“ 3 Moz (= Lev) 7,32 (rūpimi žodžiai pajuodinti; Luther Bibel, 1545).

⁹ Parašyta paraštėje, greta pagrindinio teksto *Pakëlimo*.

¹⁰ Šia reikšme *aukûoti* vartojo ir Daukša: „kurfái aukûdamas ir ėlapítidamas aná Bwéntaii kudikêli“ (DP 430). Be to, vėliau šitaip vartota *Knygoje Nobažnystės* (1653), Kristijono Donelaičio tekstuose.

aukuoti¹¹, o atnašavimą siūbuojant (vok. *webopfern, weben*) – *subūti* ~ *siūboti*¹². Atitinkamai buvo sudaromi ir vediniai, plg. *aukávimo=apiera* (2 Moz 25,3), *subójimo=apiera* (2 Moz 35, 22). Taigi Mažosios Lietuvos Biblijos rengėjams *aukúoti* įprastai reiškė ‘kiloti, kilnoti’, o reikšmė ‘atnašauti tam tikrą žydų auką’ buvo papildoma, specialiai šiam žodžiui suteikta. Taip pat *aukúoti* suvokė ir Mažosios Lietuvos žodynininkai Pilypas Ruigys, Kristijonas Milkus. Štai Ruigio lietuvių–vokiečių kalbos žodyne *aukóju* ~ aukuoju aiškinamas tik kaip „ich sprengte ein Kind, hebe es auf und nieder“ (žr. R 10; panašiai Milkaus žodyne: „Aukuju, awau, ófu, óti, ich hebe ein Kind auf, wiege es auf den Armen“ MŽ 15). Specifinės, kontekstinės *Aukuju* ~ aukuoju bei *Pakielu* ~ pakielu reikšmės nurodomos to paties autoriaus vokiečių–lietuvių kalbos žodyne (kaip vok. *hebopfern* atitikmenys), plg. „hebopfern, (Aukóju, Lev. II, 7.¹³) Pakielu [...]“ R 194, taip pat Milkaus žodyno: „hebopfern, (Aukóju, Lev. I, 7.) Pakielu [...]“ MŽ 258. Tai, kad *Aukuju* čia apskliaustas, veikiausiai rodo, jog jis laikytas antriniu, ne tokiu vykusi vokiško žodžio atitikmeniu. Taigi klaidinga manyti, kad Mažosios Lietuvos raštijos kūrėjai dar iki Daukanto buvo pavartoję savą veiksmąžodį, reiškusį ‘sacrificāre’¹⁴. Vok. *opfern* ‘sacrificāre’ Ruigys ir Milkus vertė tik kaip „Appièrawóju, ójau, ófu, óti“ (R 273, MŽ 365), *Opfer* ‘sacrificium’ – kaip „Appièra, rós f.“ (R 273, MŽ 365)¹⁵, taip pat Biblijos vertimuose rašė ir Bretkūnas bei jo pasekėjai 1735, 1755 ir tolesniais metais. Žodžiais *aukuoti*, *aukavimo apiera* stengtasi rasti atitikmenį specifinėms pakeliamosioms žydų (ne lietuvių) atnašoms¹⁶.

¹¹ Tiek Bretkūno Biblijos vertime, tiek vėlesniuose Mažosios Lietuvos Ruigio bei Milkaus žodynuose *aukuoti* veiksmąžodžio priesaga pateikiama nevienodai: bendratyje kartais rašoma *-o-*, dažniau *-ū-*, esamojo, būsimąjo laiko formos dažnai pateikiamos su *-o-*, tačiau būtojo kartinio – tik kaip *-aw-*, plg. ir vedinį *aukawimas*. Balsių *uo* ir *o* įvairavimas čia buvo fonetinės prigimties – Mažajai Lietuvai būdingas [uo] ir [o] niveliavimas.

¹² Vietoj dabartinio bendrinės kalbos *siūbuoti* Ruigio ir Milkaus žodynuose teikiamas *subóti*, t. y. *siūboti*. Atitinkamai su *-o-* yra ir laikų formos bei *-imas* vedinys. 1735, 1755 metų Biblijoje pasitaiko ir fonetinis variantas *subūti*, tačiau dėl gen. sg. *subójimo* ~ *siūbojimo* (nom. sg. būtų *siūbojimas*) darybos, veiksmąžodis čia taip pat traktuotinas kaip *siūboti* (*-oja*, *-avo*).

¹³ Iš tiesų Lev. II, 9. Šios Biblijos knygų nuorodos rodo, kad žodžiai imti būtent iš lietuviško Biblijos vertimo.

¹⁴ Taip klaidingai teigė Klimavičius 2003, 33.

¹⁵ Vok. *Hebopfer* Milkaus verčiama kaip „Aukávimo apièrà“ (MŽ 258).

¹⁶ Jono Palionio (1989, 210–212) svarstymai, kad iki krikščionybės lietuvių aukojimas (arba tam tikro pobūdžio aukojimas), matyt, buvęs daromas kilojant, keliant

5. LKŽ yra nefiksuotas dar vienas, ankstesnis, *aukuoti* vedinio *aukavimas* pavartojimo atvejis. XVII amžiaus pabaigos rankraštiniame vokiečių–lietuvių kalbos žodyne *Clavis germanico–lithvana* vok. *Wonne* ‘didelis džiaugsmas, džiūgavimas’ verčiamas gana neįprastai – „Aukawimas“; šalia nurodytas suprantamesnis variantas – „Linkšmybe“ (*Clavis* 4, 1011). Šį atvejį buvo pastebėjęs ir Ferdinandas Neselmanas. Jo XIX amžiuje parengtame lietuvių kalbos žodyne žodžiui *aukavimas* abejojant (su klaustuku ir Clavio santrumpa) suteikta antroji reikšmė ‘Wonne’ (Nesselmann 1851, 15). Nuodugniau paanalizavus duomenis aiškėja, kad keistoka Clavio vartoseną iš tiesų teliudija įprastąją *aukavimas* reikšmę ‘[vaiko] kilojimas, kilnojimas’. Mūsų minti padeda žodyno iliustracinis sakinytis – Naujojo Testamento citata: „Auff daß ihr zur Zeit der Offenbarung seiner Herrligkeit freude u. Wonne haben möget. Jeib ir Cziefe Apreißkimo Szlowes jô, Dzaukfma ir Aukawimâ turreumbit“ (1 Pt 4, 13). Nei Bretkūno, nei vėlesniuose XVIII amžiaus NT vertimuose *aukavimas* nėra, čia vartota *linksmybė* arba veiksmazodis *linksmauti*. Regis, tai vienietinis, savarankiškas Clavio ar jo pirmtako sudarytojo bandymas versti tam tikrą Biblijos vietą. Clavyje galima rasti ir daugiau įdomiai, savaip išverstų Biblijos citatų, plg. *Clavis* 4, 795: „Ir kelefî diddis Bangtas Mariofa“ (Mt 8, 24)¹⁷. Versdamas minėtą šv. Petro laiško vietą sudarytojas labiau orientavosi ne į vokiškąjį Liuterio tekstą¹⁸, o į Vulgatos frazę „ut et in revelatione gloriae eius gaudeatis exultantes“ – pažodžiui ‘kad ir apreiškime jo šlovės džiaugtumėtės šokinėjantys’, t. y. džiaugtumėtės audringai, judriai, kilnodamiesi. Matyt, vertimo *aukavimas* ir turėjo išreikšti judrų džiūgavimą, juk ir vaikas supamas, aukaujamas džiūgauja¹⁹.

rankas, tad *aukuoti* iš seno vadinęs lietuvių atnašavimo veiksmą, yra perdėm hipotetinis, neparemtas jokiais duomenimis. Kita vertus, jei *aukuoti* iš seno būtų įgijęs reikšmę ‘atlikti tam tikrą atnašavimą, pakelti auką’, vargu ar šalia būtų galėjusi išlikti nesakrali jo reikšmė ‘liūliuoti, supti vaiką’, kuri, beje, yra paliudyta senųjų tekstų ir tarmių. Toks žodžio dviprasmiškumas kalbos vartotojams būtų turėjęs kliudyti.

¹⁷ Žodis *bangtas* ‘audra, vėtra’, LKŽ duomenimis, dar fiksuotas Batakiuose (Tauragės rajonas).

¹⁸ Nebuvo orientuotasi ir į NT originalą, plg. „ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι“ ‘kad ir jo šlovės apreiškime džiūgautumėte triumfuojantys’.

¹⁹ Įdomu, kad Ruigio žodyno (1747) egzemplioriuje, saugomame Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (sign.: Cvok 1/747), prie nuorodinio žodyno straipsnio „Wonne f. Freude“ (R 211) ranka prirašyta „Aukawims“. Panašiu rašalu įvairių žodžių prirašinėta ir kitose vokiečių–lietuvių žodyno vietose. Atrodo, kad pildyta remiantis

6. Žodžių *aukuoti*, *aukavimas* perkeltinės reikšmės istorija galėjo ir baigtis kartu su Mažosios Lietuvos tekstais, jei ne Daukanto iniciatyva. Galima daryti prielaidą, kad didysis XIX amžiaus žemaičių istorikas buvo pastebėjęs šiuos Mažosios Lietuvos biblinėje raštijoje retkarčiais vartotus žodžius. Daukanto kūrybos tyrėjai yra ne kartą rašę, kad jis domėjosi Mažosios Lietuvos tekstais, kai kuriuos iš jų turėjo savo bibliotekoje, darėsi įvairių išrašų (plg. Krupas 1961, 308; 1962, 227t.; Subačius 1993, 50t.). LLTI bibliotekoje saugomas rankraštinis jo knygų sąrašas: „Te tytuły ksiąg w tym Rejestrze spisanych znajdujące bez krzyżyków są darowane Panom Dowkontom Miłkajckim Pana Andrzeja Dowkonta synom w roku 1852^{sim} przezemnie Szymona Dowkonta“ rodo, kad Daukantas turėjo Milkaus žodyną (tą patvirtina ir išlikę tam tikri išrašai²⁰) ir 1816-ųjų lietuviškąjį Biblijos leidimą, parengtą Liudviko Rėzos. Čia vartotus žodžius, kurie įvardijo tam tikrą žydų atnašavimą, galima buvo pritaikyti abstrakčiam atnašavimo pavadinimui. Labiau tikėtina, kad Daukantas specialios kontekstinės reikšmės *aukuoti*, *aukavimo apiera* rado būtent Milkaus žodyne, ne Biblijos leidime. 1816 metų Senajame Testamente keliolikoje vietų²¹ vartota *aukūti* ~ *aukuoti*, o Daukanto tekstuose rasime tik *aukauti*. Milkaus vokiečių–lietuvių kalbų žodyne teikta *Aukóju* (MŽ 258), *Aukáwimo apierà* (MŽ 258), taigi nenurodyta veiksmazodžio bendratis. Remdamasis forma *Aukáwimo* Daukantas galėjo pasidaryti *aukauti*, plg. *uogavimas* – *uogauti*; galbūt prisidėjo ir greta esančio Milkaus lietuvių–vokiečių žodyno nurodoma *aukuoti* (nepaisant kad jis čia teikiamas tik pagrindine reikšme ‘linguoti, kiloti [vaiką]’ būtojo kartinio laiko galūnė *-avau*: „Aukoju, awau, ófu, óti“ (MŽ 15; dėl Mažajai Lietuvai būdingo [uo] ir [o] niveliavimo žr. 11 ir 12 išnašą)²².

būtent Claviu – matyt, vėlesnio Clavio savininko ar asmens, kuris naudojosi Lietuvių kalbos seminaro Karaliaučiuje biblioteka (čia Clavis buvo saugomas Liudviko Rėzos dėka). Tiesa, žodžių pavidalas (fonetika ar kirčiavimas) nurašant šiek tiek keistas, pateikti turbūt įprastesni pildytojui variantai, plg. *Szokoju* C 4, 990 ir *Szokūju* R 212; *Aptwora* C 2, 988 ir *Aptworà* R 212.

²⁰ Plg. LLTIB saugomą jo rankraštį, sąlygiškai vadinamą *Margumynais* (remiantis pradžioje esančiu ne Daukanto rankos užrašu *Marguminai*), kur nuo 159 puslapio išrašytos Milkaus žodyno patarlės.

²¹ 1735, 1755, 1816, 1824 metų leidimuose pastebėta bent dešimt atvejų, kur pavartoti *aukuoti* ir jo vediniai.

²² Vargiai įmanoma, kad Daukanto šnektoje egzistavo *aukuoti* ‘supti, linguoti’ variantas *aukauti*, galėjęs sąlygoti Daukanto pasirinkimą. LKŽ *aukauti* tokia reikšme visai nėra fiksuotas, kai kurie žemaičiai vartoja kitokio pobūdžio *aukuoti* variantą – *alkuoti* (LKŽ

Matyt, nebūdamas filologu Daukantas tiesiog netiksliai, ne visai įsigilinęs perėmė Mažosios Lietuvos tekstuose vartotą veiksmažodį.

Taigi *aukauti* ‘atnašauti’ derėtų laikyti nesąmoningu Daukanto perdirbiniu, jo formos ir reikšmės ištakos – tam tikruose kontekstuose vartojamas Mažosios Lietuvos *aukuoti*. Detalesnę šio perdirbinio bei jo vedinių radimosi istoriją leidžia atkurti duomenys iš įvairių Daukanto tekstų.

6.1. Pirmajame žinomame Daukanto tekste „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ (1822)²³ nerasime nei *aukauti*, nei *auka* ar *aukavimas*. Čia vartojama tik *apiera* (≈38x), *apieravoti* (≈2x). Taigi tikėtina, kad tuomet Daukantas dar nebuvo atradęs rūpimų žodžių.

Vėlesnėje *Istorijoje žemaitiškoje* (toliau – IŽ), kuri, kaip rodo rašyba ir kiti ypatumai, buvo rašyta maždaug 1828–1834 metais (gyvenant Rygoje)²⁴, šalia slavizmų *apiera* (62x), *apieravoti(s)* (5x) vienur kitur pasirodo veiksmažodis *aukauti* (arba *aikauti*, apie jį žr. toliau) ir jo vediniai (11x). Lyginant su *Darbais*, kuriuos Daukantas panaudojo rašydamas IŽ, dažniausiai šie žodžiai pasitaiko naujai įterptuose fragmentuose ar perredaguotose, perkurtose *Darbu* vietose²⁵.

Veiksmažodis *aukauti* daugiausiai vartojamas IŽ pabaigoje, nuo 547 lapo; keletą kartų pavartota veikalo viduryje. Du kartus *aukauti* pasirodo IŽ pradžioje, tačiau matyti, kad tai kiek vėlesni taisymai: 3v „aukauo“ įrašytas į atskirą įklijuotą lapelį kaip vienas iš xx intarpo sakinių žodžių, o 32r „arba aukauo“ prirašytas pieštuku apačioje²⁶, po „apieromis Deivus malde“²⁷. Vėliausiai intarpas ir priedas darytas Daukantui jau bebaigiant veikalą.

nurodo Žemaitės raštus ir Luokę Telšių rajone). Tik rytų bei šiaurės rytų aukštaičiai vartoja *ūkauti* ‘ant rankų nešioti, supti’.

²³ Kadangi autografo neišliko, remtasi vieno iš išlikusių nuorašų (dabar jis saugomas LLTIB) perspaudu, parengtu Biržiškų (Daukantas 1929), bei transponuotu variantu *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*, parengtu Birutės Vanagienės (DR 1, 33–400).

²⁴ Dėl rankraščio datavimo žr. Bončkutė 2006, 9; Bončkutė, Subačius 1995, 453; Subačius 2015, 170–172.

²⁵ Romos Bončkutės (2009, 353–377) tyrimai parodė, kad Alberto Kojalavičiaus *Historia Litwana*, vieno iš pagrindinių *Darbu* šaltinių, vertimai rengiant IŽ neretai buvo naujai performuluojami. Panašiai Daukantas perkūrė ir kitų panaudotų autorių tekstus, pvz., iš Adomo Mickevičiaus apyskaitės perimtą pasakojimą apie Živilę.

²⁶ Dabar pieštukas matomas labai neryškiai.

²⁷ Šio sakinio taisymų (be prirašytų žodžių, Daukantas čia dar ant kelių formų pieštuku buvo uždėjęs stogelius) neperėmė ir Juozapas Butavičius, 1834–1835 metais Kretingoje nurašęs visą IŽ (Butavičius 1834–1835), plg.: „Sutvėnus tēnai swietui nu wissu

Taigi galima teigti, kad *aukauti* formos Daukanto galėjo būti pradėtos vartoti maždaug nuo IŽ teksto vidurio (tiksliau – nuo 221 lapo). Įdomu, kad čia pirmieji variantai yra ne *aukauti*, bet *aikauti*: *beaikauient* IŽ 221r; *aikauo* IŽ 284v. O štai 230v puslapyje (plg. IŽp I 527) netipiškas *-imas* vedinys *aikauiema* ~ aikaujimo pieštuku pataisytas į *aukaiiema* ~ aukaujimo. Vadinasi, baigdamas veikalą Daukantas apsisprendė vartoti tik formas su *auk-*, o anksčiau esančius variantus, kiek pastebėdamas, stengėsi pataisyti.

Dariny *aikaujimas* ar *aukaujimas* ‘sacrificium, atnaša’ – netipiškas *-imas* vedinys iš esamojo laiko formos – veikiausiai neliudija archajiškumo²⁸. Senuosiuose tekstuose tokių netipiškų vedinių darytasi ir iš skolinių: *bursaujimas* (Mažvydas), *pasnikaujimas* (1727–ųjų Naujasis Testamentas [1 Kor 7,5], Hacko žodynas). Dažnai tokie vediniai pateikti kaip variantai šalia tipiškųjų vedinių iš būtojo laiko formų. Bent vieną netipišką *-imas* vedinį didžiajame lenkų–lietuvių žodyne yra pavartojęs ir Daukantas: *zwingaujimas* (DLL II 513; beje, prieš tai einančiame puslapyje yra ir *zwingawimas* II 512)²⁹.

Keistosios pirminės IŽ formos su *aik-* nėra užfiksuotos LKŽ. Kodėl Daukantas iš pradžių vartojo tokias formas, galima kelti kelias hipotezes. Viena vertus, tai galėjo būti tiesiog susipainiojimas, netikslus Milkaus žodyno duomenų panaudojimas. Antra vertus, tai galėjo būti sąmoningas žodžio pavidalo „pataisymas“ dėl Daukanto mėgstamų pseudoetimologinių sąsajų³⁰. Tiesa, pagal savus žodžius jis dažniausiai keisdavo svetimžodžių pavidalą, plg. *Darbų*

pusiu [taisyta: wissû pusiû] apieromis Deiwus maldę [įterpta: arba aukauo] ir ļaimyno swietą“ (IŽ 32r) ir Butavičiaus nuorašo „Sutwynus tēnai Swietōu nu wyssu pósiu, apieromis Deiwus maldy yr ļaimyna Swietą“ (p. 61). Šiaip jau visus kitus su *auk-* susijusius Daukanto IŽ taisymus, tarpus rašalu ar pieštuku Butavičius perėmė. Tai, kad ne visi taisymai Butavičiaus buvo pakartoti, nebūtinai liudija perdėm vėlyvą tokių taisymų laiką. Kai kuriuos Daukanto koregavimus (ypač pieštuku) jis galėjo tiesiog praleisti, jų nepastebėti.

²⁸ Veiksmažodžių abstraktai su *-imas*, išvesti iš nepriesaginių esamojo laiko formų, Sauliaus Ambrazo (1993, 21–23) laikyti archaizmais. Dėl tokių netipiškų vedinių natūralumo abejojo Pranas Skardžius (1941, 210). Beje, kai kurie senųjų tekstų pavyzdžiai Ambrazo perskaityti neteisingai: SD 25 yra ne *pagriaujimas*, o *pagrauimas* ~ pagriovimas, plg. *pagriawimas* SD 228, *pagrāwimas* SD 537. SD 238 *Apfi=auimas* skaitytinas ne *apsiaujimas*, o *apsiawimas*, plg. SD 238 *apfi aunu* ~ apsiaunu (ne *apsiauju*).

²⁹ Dėl DLL darinių plačiau žr. Subačius 1993, 160t.

³⁰ Susieta galėjo būti, pavyzdžiui, su garsažodinės kilmės žodžiais *áikčioti*, *áičioti*, *áisterėti* ar pan.

sakinį: „tie eruliai nesivadino eruliais, bet ejuliais, tai yra einančiais, arba keliaujančiais, į svetimus kraštus“ (DR 1, 55t.). Šiaip ar taip, netrukus Daukantas apsižiūrėjo ar persigalvojo ir formų su *aik-* nebevartojo.

IŽ pabaigoje pradedama vartoti *auka*: „patinus, kurius pamusz pagal sauo pagoniszkôs dabôs ant aukôs arba apieros“ (IŽ 548r; IŽp II 415); „Sze tau Zâminiki musa aukas“ (IŽ 548v; IŽp II 415). Be to, pabaigoje dažniau pasirodo *aukauti*, sudarytas net dalyvis *aukautasis* bei tipiškas vedinys *aukavimas*: „walgę messa aukautuiû giwolû“ ~ valgė mėsą aukautųjų gyvolių“ (IŽ 548r; IŽp II 415), „ta aukawima“ ~ tą aukavimą (IŽ 550v; IŽp II 419).

Toks žodžių pasiskirstymas netiesiogiai liudija, jog įpusėjęs rašyti *Istoriją žemaitišką* Daukantas nusprendė pamėginti vietoj slavizmų *apieravoti(s)*, *daryti apierą* vartoti savus žodžius, kuriuos pasidarė pagal Mažosios Lietuvos tekstų *Aukavimo apiera* ir pan. Taip imtas vartoti veiksmažodis *aukauti*, be to, išbandytas veiksmažodinis vedinys su *-imas* – *apiera*, *apieravojimas* pakaitalas. O baigdamas veikalą Daukantas, matyt, jau buvo plačiau mąstęs dėl *aukauti* vartojimo, greta abstrakto *aukavimas* papildomai sudarė naujadarą *auka*, įvardijusį atnašavimo objektą ir patį atnašavimą. Sudaryti *auka* buvo nesunku remiantis priešingos darybos krypties poromis *puotà* : *puotáuuti* (*puotāvimas*), *grýbas* : *grybáuuti* (*grybāvimas*). Vargu ar *auka* darybai tam tikrą įtaką galėjo daryti senasis lietuvių veldinys *alkas*, *alka* – *Istorijoje žemaitiškoje* Daukantas *alkas*, *alka* vartojo reikšme ‘dvaras’ (plg. IŽp I 590; II 10, 246). Idėja susieti *alkas* ir *auka* jam kilo vėliau. Tik 1845-ųjų *Būde* randame „ant kaŋnais, kórius wadino auko kaŋnajs arba alko- kaŋnajs“ (114).

Variantas *aukas* turbūt pirmąkart buvo pavartotas vėliau atsiradusiuose *Margumynuose*³¹, graikų, prancūzų kalbų žodžių (daugiausia susijusių su mitologija) sąrašė, pavadintame *Mythologie universable* (galbūt žodžiai išrašyti iš kokios nors prancūziškos enciklopedijos?): „achos gémissément gre. aukas“ (78)³².

Rankraštiniame veikale *Historya Justina*, kuris buvo parengtas po *Istorijos žemaitiškos*³³, be jau minėtų naujinių, pasirodė dar vienas Daukanto naujadaras – *aukuras*, plg.: „iszkielę deiwams altorius arba aukurus“ (XII 170v), „tarp

³¹ Rankraštyje yra įvairūs, ne vienu metu daryti išrašai iš istorinių veikalų, studijų apie įvairių tautų mitologiją ir šiaip įvairios pastabos.

³² Giedriaus Subačiaus nuomone, remiantis vandenženkliais ir Daukanto biografija galima manyti, jog ši rankraščio dalis radosi maždaug apie 1835 metus ar kiek vėliau.

³³ Dėl datavimo žr. Bončkutė 2006, 9; 21.

Deiwû aukurû“ (XVII 218v)³⁴. Jis vartotas ir *Margumynus* pradedančiame *Vocabulariume*³⁵, kelių puslapių bandyme lyginti graikų, prancūzų ir lietuvių žodžius³⁶: „akron³⁷ sommet³⁸ – aukuras [taisyta iš *kauk*-³⁹]“ (1). *Istorijoje žemaitiškoje* naujadaras dar nebuvo vartojamas, visur terašyta *altorius*. Šį dūrinį Daukantas, matyt, pasidarė iš *auka* ir *kūrinti* (ar *kurti*) remdamasis tokiais posakiais kaip *auką, ugnį kūrinti, aukai, ugniai kūrintis* ir pan. (plg. *Būdas* 107)⁴⁰. Gali būti, kad jis atsižvelgė ir į žem. *ugnakuras* ‘vieta, kur kūrenama ugnis, laužas’⁴¹. Nors jo savo darbuose, regis, (sąmoningai?) nevartojo⁴². Darybos požiūriu *aukuras* mėgdžioja įprastus sudurtinius žodžius su veiksmožodiniu antruoju dėmeniu (jei remiamasi antriniu veiksmožodžiu, priesaga į dūrinį neįtraukiamą žr. *Urbutis*, LKG 1, 465; plg. dar Daukanto *ledprekis* ‘ledų pardavėjas’, žr. Subačius 1993, 148).

6.2. Kad Daukantas specialiai kūrė naują pakaitinį terminą, rodo įdomūs veiksmožodžio *aukauti* (*aikauti*) sintaksiniai ryšiai sakinyje. Jie yra nevienodi, dvejopi. Dabarties požiūriu labai neįprasti, išsiskiria tokie parašymai:

³⁴ Vienoje teksto vietoje, XXIV 274, regis, perrašyta klaidingai: „Tamî ūlôs aukarî“. Vertimo šaltinyje yra „In hoc rupis anfractu“ – šiame uolos posūkyje, vingyje, nukrypime. Gal IJ turėtų būti ne *aukarî*, o *ankarî*, t. y. antkaryje, nukarime?

³⁵ Preliminarūs Giedriaus Subačiaus tyrimai (rašyba bei naudotas popierius) rodo, kad žodynėlis rašytas po IŽ, apie 1834–1836 metus.

³⁶ Iš kur perimti šie žodžių gretinimai, kas galėjo būti jų šaltinis, kol kas nėra nustatyta. Įmanoma, kad tai paties Daukanto daryti sugretinimai, kurių pavyzdys galėjo būti Ksavero *B o g u š o* (*B o h u š o*) (1808) darbe nurodytos kalbų paralelės.

³⁷ Gr. *ἄκρον* ‘kalnas’.

³⁸ Prancūzų kalbos žodis reiškia ‘(kalno) viršūnė’.

³⁹ Galima manyti, jog iš pradžių Daukantas ketino rašyti semantiškai tikslų atitikmenį – *kaukaras* ‘kalva, kaubrys, kalno viršūnė’, tačiau vėliau pasirinko į graikišką žodį fonetiškai panašesnį *aukuras*.

⁴⁰ Žvilgtelėjęs į rankraščio taisyamą *kaukuras* → *aukuras*, gali pasirodyti, jog *aukuras* yra tiesiog perdirbtas iš *kaukuras* ‘kalmelis, kalva, kaubrys; kalno viršūnė’ žodžio pradžių pertvarkius pagal *auka*. Tačiau Daukantas savo tekstuose vartojo tik variantą *kaukaras*, taigi tokiu atveju būtų lauktinas ne *aukuras*, o *aukaras*.

⁴¹ Apie *ugniakuras* įtaką teigė *B ū g a* RR 1, 114.

⁴² Remiamasi LKŽ duomenimis (plg. ir Klimavičius 2003, 31). Senojo namo duobei, kur buvo kūrenama ugnis, vadinti Daukantas vienur kitur (plg. *Būdas* 20, 21) vartojo kitą, plačiau paplitusį žodį *ugnavietė* (žodis buvo įtrauktas į Mažosios Lietuvos žodynus; panašus dūrinys vartotas ir Sirvydo, kuriuo Daukantas mėgo remtis: *ugniawete*~*ugniavietė*, plg. SD 258).

„didūmene aukauo Deiwus“ ~ diduomenė aukavo dievus (IŽ 3v; IŽp I 31), „Letuius anupus rubeziaus Deiwus beaikauient ir iems bediekaôient už laima“ ~ lietuvius anapus rubežiaus dievus beaikaujant ir jiems bedėkavojant už laimą (IŽ 221r; IŽp I 509), „Kieystauts aikauo sauo Deiwus ne wen giwoles bet ir pates imtynes“ ~ Kęstutis aikavo savo dievus ne vien gyvoliais, bet ir pačiais imtiniais (IŽ 284r; IŽp I 631). Taigi *dievus* – patientas (galininko linksnis), *gyvuliais*, *apieromis* ir tt. – instrumentai (įnagininko linksnis); dabar minėtieji instrumentai yra vartojami kaip pacientai (*apieras*, *aukas*, *gyvulius*), o patientas – kaip beneficentas: *dievams*, *Dievui*. Greta tokių parašymų naujųjų veiksmažodį ir iš jo pasidarytas formas Daukantas vartojo ir taip, kaip vartojame dabar (tiesa, rečiau): „Witauts antsztyka daugibę swieta galwijus sauo Deiwams beaukauint szwento weito“ ~ Vytautas antštyko daugybę svieta galvijus savo dievams beaukaujant šventoj vietoj (IŽ 320v; IŽp II 37); Tū tau Deiwali Záminikę aukauiem ir tawi garbinam“ ~ Tą tau, dievali Žeminyke, aukaujам ir tave garbinam“ (IŽ 548r; IŽp 415).

Neįprastieji sintaksiniai ryšiai skatina manyti, jog *aukauti* (*aikauti*) Daukantas mėgino vartoti remdamasis savitai susikurta atnašavimo samprata, kitokia nei Mažosios Lietuvos veikėjų⁴³, kuriems svarbiausia buvo pabrėžti atnašų kilojimą, t. y. atnašavimo kaip proceso būdą. Naujuoju termino pavadinimu Daukantas siekė išskelti atnašavimo tikslą – dievų raminimą, maldymą, plg. „apieromis Deiwus maldę arba aukauo“ ~ apieromis dievus maldė, arba aukavo (IŽ 32r; IŽp I 94). Savitą Daukanto interpretaciją patvirtina vėlesnės žodžių paralelės, įrašytos jau minėtame *Vocabulariume*. Čia greta sąsajos „achos⁴⁴ douleur⁴⁵ – auka“ (1), kuri rodo, kad lietuvišką naujadarą Daukantas abstraktokai lygino su kančia įvardijančiais žodžiais⁴⁶, įrašytas šiaip jau visai

⁴³ Galbūt Milkaus žodyno vokiškų atitikmenų *hebopfern*, *Hebofer* Daukantas aiškiai ir nesuprato.

⁴⁴ Gr. ἄχος 'liūdesys, susikrimitimas, skausmas, kančia. (Klaidingai šią Daukanto sąsają perrašė Jonas K r u o p a s (1998, 311)).

⁴⁵ Prancūzų kalbos žodis reiškia 'sielvartas, skausmas'.

⁴⁶ Juk atnašavimas dažnai susijęs su skausmu, kančia, sukeliama atnašaujama; priežastis, dėl kurios aukojama, taip pat ir pats aukojimo aktas irgi gali būti susijęs su kančia. Šis ir panašus sugretinimas pakartotas ir tolesniuose *Margumynų* puslapiuose, žodžių sąrašė *Mythologie universale*: „achos douleur [šiedu žodžiai prirašyti viršuje] achos gémissement gre. aukas“ (78). Pranc. *gémissement* taip pat reiškia 'skausmas, kančia, dejonė'. Beje, *Vocabulariume* artimesnės reikšmės yra graikų ir prancūzų kalbų žodžiai, o lietuvių kalbos žodžiai semantiškai gali būti ir labiau nutolę, Daukantui buvo svarbesnis fonetinis jų panašumas į graikų kalbos žodžius.

nesuprantamas lyginimas „euchê⁴⁷ priere⁴⁸ – auka“ (3). Gali būti, jog daukantiška atnašavimo samprata išaugo iš (ar bent buvo paskatinta) pagrindinės Mažosios (ir Didžiosios vidurio) Lietuvos žodžio *aukuoti* reikšmės ‘sūpuoti, linguoti, kiloti [vaiką], kurią Daukantas galėjo žinoti iš Milkaus žodyno. Juk dažnai vaikas sūpuojamas norint jį nuraminti, numaldyti. Taigi *aukauti* buvo tapatinamas su *maldyti*, *raminti*, analogiškai buvo ir jo sintaksiniai ryšiai sakinyje.

Vis dėlto naująjį *aukauti* neišvengiamai veikė greta vartotų slavizmų *daryti apieras*, *apieravoti* (taip pat iš dalies vertimo šaltiniuose pavartotų atitinkamų žodžių) valentingumas. Tai matyti iš „dabartiškų“ vartojimo atvejų IŽ.

Tolesniuose šiam Daukanto kūrybos laikotarpiui priskiriamuose darbuose⁴⁹, daugiausia vertimuose iš lotynų kalbos, taip pat ir vėlesniuose tekstuose *aukauti* junglumas vis dar tebebuvo dvejopas⁵⁰. Kornelijaus Nepoto veikalo vertime *Giwatas didiųjų Karwaidū* (1846), kurio pagrindas buvo Daukanto jaunystės metų darbas⁵¹, vartota pagal pirminį sumanymą: „aukaudamas Peruną wisumałoniausi, wissudidiausi Diewą“ (206)⁵². Tačiau kuo toliau, tuo dažniau *aukauti* junglumas sutapo su *apieravoti*, plg. *Būdo* (1845), kuriame ypač dažnai vartoti naujieji žodžiai, pavyzdį „Aukopīrmas⁵³ nu žodius auka ir pīrmas, kajpo tas, kōrį rejk wīssōpīrmō aukautī arba garbintī“ (81), bet: „gywolus aukawusis“ (105), „Dijwams aukawo, arba jus wajsziņo, kajp

⁴⁷ Gr. *εὐχή* ‘maldavimas, malda’.

⁴⁸ Prancūzų kalbos žodis reiškia ‘malda’.

⁴⁹ Jie radosi beveik tuo pačiu metu, norint populiarinti susikurtą rašybą, rašomąją kalbą, žr. Bončkutė 2006, 9.

⁵⁰ Tiesa, Daukanto mokiniams išleistuose lotynų kalbos skaitiniuose (*Epitome. Historiae sacrae*, 1838), rasime vieną kartą pavartotą *aukaute*: „Abrom’s ringas sunu aukaute.“ (5). Šios vienintelės formos valentingumą veikiausiai bus nulėmęs lotyniškas vertimo šaltinis.

⁵¹ Rankraštis nėra išlikęs. Spėjama, kad versta prieš 1838 metus, žr. Subačius 1991, 58.

⁵² Iš viso šiame veikle terasti trys *auk-* šaknies žodžių pavyzdžiai, bet *aukauti* valentingumą rodo tik vienas (plg.: „kriausza [...] išzpouszta aukomis arba apieromis“ (2), „paš ałtorīū ānkuriū ketieję aukauti“ (207)). Beje, išlikusiame jaunystės rankraščio nuoraše, darytame kito asmens (nuorašas saugomas VUB, signatūra F1/D714), atitinkamos vietose taip pat rašoma *aukaudams* (183), *aukaute* (183); kadangi nuorašas išlikęs be pradžios, jame nerasime *aukomis* atitiktens.

⁵³ Po *Vocabulariumo* einančiuose mitologijos išrašuose lenkų kalba (iš *Tygodnik Peterburgski, część XIII* [...] (1836)?) šalia „...Naywyższego bostwa, zapewne Okopirmos’e“ parašėje prirašyta „aukapirmasys“ (51); *Istorijoje žemaitiškoje* Daukantas šį pavadinimą vartojo dar beveik nepakeištą: „Vadina jį [...] Akepirmu“ (IŽp I 101).

szenden išz Gudiszkumo yra sakoma apieras jems dare“ (114). Panašiai vartojama ir paskutinėje Daukanto rašytoje istorijoje *Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje* (1850 ir vėliau), ypatingasis *aukauti* junglumas čia pasitaiko itin retai (pvz.: „Zûwiedaj kiekwieną pawasari sawa Diewus aukawa“ 47 [= DR 2, 49]).

IŠVADOS

1. Žodžių *aukauti* ‘sacrificāre’, *auka* ‘sacrificium’, *aukuras* kilmė siekia XIX amžių – tai Simono Daukanto perdirbiniai ir naujadarai.
2. Daukanto autorystę remia faktas, kad rūpimi žodžiai paliudyti tik jo ir vėlesniuose kitų autorių tekstuose. Anksčiau vartoti panašūs *aukuoti* bei *aukavimas* (taip pat ir *Clavyje*) turėjo kitą reikšmę – ‘sūpuoti, kiloti’, ‘sūpavimas, kilojimas’. Tiesa, Mažojoje Lietuvoje Bretkūno verstos Biblijos rankraštyje ir vėliau jiems buvo mėginta specialiai suteikti perkeltinę kontekstinę reikšmę „kiloti = atlikti žydų pakeliamąją auką“. Kad ši reikšmė tik kontekstinė šalia pagrindinės „sūpuoti, kiloti“, rodo to meto Mažosios Lietuvos žodynai. Filologinė analizė parodė, kad 1720 metų anoniminiame rankraštiniame pamokslų rinkinyje *Contiones litvanicae* pavartota forma *auka* tėra korektūros klaida vietoj *auga*.
3. Tikėtina, kad Daukantas Milkaus žodyne pastebėjo *aukuoti* bei jo vedinius specifine kontekstine reikšme ir panaudojo kaip slavizmų *apieravoti*, *apiera* pakaitalus. Veiksmazodžio bendratį Daukantas nesąmoningai perdirbo (turbūt remdamasis Milkaus žodyne nurodytu junginiu *Aukáwimo apiera*): pasidarė iki tol neegzistavusį variantą *aukauti*. Be to, Daukantas savitai perinterpretavo Mažosios Lietuvos biblinės raštijos žodį – *aukauti* jis išvelgė kitokią įvardijamo veiksmo motyvaciją – dievų ramimą, maldymą (atnašavimo tikslą, ne atnašavimo būdą). Tą rodo specifinis *aukauti* junglumas, sutampantis su *maldyti*, *raminti* valentingumu bei kai kurie Daukanto žodžių sugretinimai. Tačiau jau *Istorijoje žemaitiškoje*, kurioje buvo pirmąkart pavartotas šis Daukanto perdirbinys, pasitaikė ir kitoks (toks pat kaip dabartinėje kalboje) šio veiksmazodžio valentingumas – jį sąlygojo sinonimiškų slavizmų *apiera*, *apieravoti* poveikis. Naujadaras *auka*, *aukas* greta *aukavimas* Daukanto veikiausiai pasidarytas remiantis priešingos darybos krypties poromis *puota* : *puotauti* (*puotavimas*), *grybas* : *grybauti* (*grybavimas*). Naujadaras *aukuras* – sudurtas iš žodžių *auka* ir *kūrinti* (ar *kurti*), plg. jo vartotus posakius *aukas kūrinti*, *aukoms kūrintis*.

NOCHMALS ZUR HERKUNFT VON LIT. *auka* ‘OPFER’

Zusammenfassung

Der Ursprung der Wörter *aukauti* ‘opfern’, *auka* ‘Opfer’, *aukuras* ‘Opferstätte, Altar’ reicht ins 19. Jahrhundert zurück. Es handelt sich um Umbildungen und Neubildungen von Simonas Daukantas. Die Urheberschaft des Daukantas wird durch den Umstand gestützt, daß die betreffenden Wörter erst in seinen und in späteren Texten anderer Autoren bezeugt sind. Die früher verwendeten ähnlichen Wörter *aukuoti* und *aukavimas* (ebenso auch in der *Clavis*) hatten eine andere Bedeutung, nämlich ‘wiegen, schaukeln, heben’, ‘Wiegen, Heben’. Zwar versuchte man, in Kleinlitauen in der Handschrift des von Bretke übersetzten Bibel und später ihnen speziell eine übertragene Kontextbedeutung ‘heben = das jüdische Hebeopfer durchführen’ beizulegen. Daß diese Bedeutung neben Grundbedeutung ‘wiegen, heben’ nur kontextbedingt ist, zeigen die Kleinlitauischen Wörterbücher dieser Zeit. Die philologische Analyse zeigte, daß die in der anonymen handschriftlichen Predigtsammlung *Contiones litvanicae* des Jahres 1720 verwendete Form *auka* nur ein Schreibfehler statt *auga* ist.

Die in der spezifischen Bedeutung verwendeten Wörter *aukuoti*, *aukavimas* wurden wahrscheinlich von Daukantas gebraucht. Er entnahm sie als Ersatz für die Slavismen *apieravoti* ‘opfern’, *apiera* ‘Opfer’ dem Wörterbuch Mielkes. Den Infinitiv des Verbums hat Daukantas unbewußt umgebildet, wobei er sich wohl auf die im Wörterbuch Mielkes angegebene Verbindung *Aukavimo apiera* ‘Hebeopfer’ stützte. Außerdem interpretierte er eigenmächtig das Wort des biblischen Schrifttums Kleinlitauens um. Er sah im *aukauti* eine andersartige Motivierung der benannten Handlung, nämlich die Beschwichtigung der Götter (das Ziel des Opfern). Das zeigen die spezifische Verbindung von *aukauti*, die mit der Valenz von *maldyti* ‘beschwichtigen’, *raminti* ‘beruhigen’ zusammenfällt, sowie einige von Daukantas’ Wortzusammenstellungen. Doch schon in der *Istorija žemaitiška* („Geschichte Niederlitauens“), in der zum ersten Mal Daukantas’ Umbildung *aukauti* verwendet ist, kam noch eine andere Valenz dieses Verbums (die gleiche wie in der Gegenwartssprache) vor. Sie bewirkte der Einfluß der synonymen Slavismen *apiera* ‘Opfer’, *apieravoti* ‘opfern’. Die Neubildung *auka*, *aukas* neben *aukavimas* hat Daukantas höchstwahrscheinlich gestützt auf die Paare *puota* ‘Festgelage’ : *puotauti* ‘ein Gelage halten’ (*puotavimas* ‘Halten eines Gelages’), *grybas* ‘Pilz’ : *grybauti* ‘Pilze sammeln’ (*grybavimas* ‘Sammeln von Pilzen’) geschaffen, bei denen die Wortbildung in umgekehrter Richtung verlaufen ist. Die Neubildung *aukuras* ‘Opferstätte’ ist zusammengesetzt aus den Wörtern *auka* ‘Opfer’ und *kūrinti* ‘verbrennen’ (oder *kurti* ‘anzünden’), vgl. die von Daukantas gebrauchten Redewendungen *aukas kūrinti* ‘Opfer verbrennen’, *aukoms kūrintis* ‘damit die Opfer verbrennen’.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Ambrazas, Saulius 1993, *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmožodiniai vadiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Biblia, Tai est: Wiffas Szwentas Ráβtas, Karaláuczuje: pas Endriki Degen, 1816.

Bohusz, Xawier 1808, *O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa*, Warszawa: w Drukarni Gazety Warszawskiej.

Bončkutė, Roma 2006, Simono Daukanto Justino istorijos vertimas, *IJ* 9–26.

Bončkutė, Roma 2009, Alberto Vijūko–Kojalavičiaus veikalo *Historia Lituana* recepcija Simono Daukanto darbe *Istorija žemaitiška*, *Senoji Lietuvos literatūra* 27, 353–377.

Bončkutė, Roma, Giedrius Subačius 1995, Simono Daukanto 'Istorijos žemaitiškos' rankraščio ir publikavimo istorija, *IŽp* II, 452–462.

Bretkūnas, Jonas 1996, *Biblia tatai est: Wiffsas Schwentas Rafchtas [...] per Janą Bretkuną 1590*, Faksimile, hrsg. von Friedemann Kluge, Jochen Dieter Range, Friedrich Scholz, *Biblia slavica. VI. Supplementum: Biblia Lithuanica. Band 1. 1*, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh.

Būga RR – Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai* 1–3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.

Būdas – Jokyb's Laukys [Simonas Daukantas], *Budą Senowęs–Lėtuwiū, Kalnienū ir Zámajtiū*, Petropilie: Spaudinie pas C. Himtze, 1845.

Butavičius, Juozapas [1834–1835], [Simono Daukanto *Istorija žemaitiška*], nuorašas (LVMAB sign.: F29-1056).

Clavis – *Clavis Germanico–Lithuana*, I–IV, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1997.

Contiones Lituanae. XVIII a. pradžios pamokslai, parengė Juozas Karaciejus, Vilnius: Žara.

Daukantas, Simanas 1838, *Epitome Historiae sacrae*, Auctore C. F. L'homond, [Peterburgas: C. Hintze].

Daukantas, Simanas 1846, *Giwatas didiųjų Karwaidū senowês*, Petropilie: Spaudinie pas C. Hintze.

Daukantas, Simanas 1850, *Pasakojimas apej Wejkalus Letuwiū tautos senowie [...] 1850*. (VUB, sign.: F1-F171). F110-37.

[Daukantas, Simanas, *Kornelijus Nepos, Giwatas didiųjų Karwaidū*], Daukanto neiškisio rankraščio nuorašas (VUB, sign.: F1-D714).

Daukantas, Simanas, *Margumynai*, rankraštis (LLTIB, sign.: F1-SD27).

Daukantas, Simanas 1929, *Darbai senuju Lituwiu yr Žemaycziu 1822*, paruošė Vaclovas ir Mykolas Biržiškai, Kaunas: Lietuvos universiteto bibliotekos leidinys Nr. 1, „Spindulio“ spaustuvė.

Derksen, Rick 2015, *Etymological Dictionary of Baltic Inherited Lexicon*, Leiden: Brill.

DLL – *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas* I–III, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993–1996.

DR – Simonas Daukantas, *Raštai I–II*, tekstą paruošė Birutė Vanagienė, sudarė Vytautas Merkys, Vilnius: Vaga, 1976 (*Lituanistinė biblioteka*).

Endzelins DI – Jānis Endzelins, *Darbu izlase 2*, Rīgā: Zinātne, 1974.

Fraenkel, Ernst 1962, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Göttingen: Carl Winter Universitätsverlag, Vandenhoeck & Ruprecht.

Girdenis, Aleksas 2006, Lie. *aukà* – iš *auiká* ‘avis’, *Baltistica* 41(3), 375–378.

IJ – *Istorija Justinaus*, parengė Roma Bončkutė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

IŽ – Simonas Daukantas, *ISTORYJE ZEMAYTYSZKA* [apie 1834?], rankraštis (LLTIB, sign.: F1–SD2).

IŽp – Simonas Daukantas, *Istorija žemaitiška* 1–2, parengė Birutė Vanagienė, Vytautas Merkys, Vilnius: Vaga, 1994–1995.

Klimavičius, Jonas 2003, *Auka, apiera, atnaša*: istorijos ir vartosenos bruožai, *Leksikografijos ir lekskologijos problemos*, Vilnius: LKI leidykla, 170–191.

Krupas, Jonas 1998, *Rinktiniai raštai*, sudarė Stasys Keinys, Kazys Morkūnas, Algirdas Sabaliauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

MŽ – Littauifch=deutfches und Deutfch=littauifches Wörter=Buch [...] von Christian Gottlieb Mielcke, Königsberg: Hartungfche Hofbuchdruckerey, 1800.

Mažiulis, Vytautas 2008, Dėl kuršių kalbos palikimo. 1. Baltų ‘alkvietė’, *Baltistica* 43(1), 91–92.

Nesselmann, Georg Heinrich Ferdinand 1851, *Wörterbuch der littauischen Sprache*, Königsberg: Verlag der Gebrüder Vorntäger.

Palionis, Jonas 1971, Dėl „Contiones Litvanicae“ kalbos, *Kalbotyra* 23 (1), 35–47.

Palionis, Jonas 1989, Zur Entstehung der Wörter *aukà* ‘Opfer’ und *aukóti* ‘opfern’, *Zeitschrift für Slawistik* 34 (2), 210–212.

R – Littauifch=Deutfches und Deutfch=Littauifches Lexicon [...] von Philipp Ruhig, Königsberg: J. H. Hartung, 1747.

Skardžius, Pranas 1941, *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių kalbos institutas.

Skardžius RR 4 – Pranas Skardžius, *Rinktiniai raštai* 4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

Subačius, Giedrius 1991, Simonas Daukantas: rašybos ir kūrybinių interesų kitimas, *Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų*, LMA Lietuvos istorijos institutas, Vilnius: Akademija, 58–64.

Subačius, Giedrius 1993, Simono Daukanto Didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba, *Lietuvos atgimimo studijos* 4. *Liaudis virsta tauta*, Vilnius: Baltoji varnelė, 135–216.

Subačius, Giedrius 2007, Kelios istorinės pastabos apie žodį *auka*, *Baltistica* 42 (1), 133–134.

Subačius, Giedrius 2015, Ortografinė Simono Daukanto žemaitiško balsio [ę] raiška *Istorijoje žemaitiškoje* (1828–1834), *Archivum Lithuanicum* 17, 167–234.

Te tytuły ksiąg w tym Rejestrze spisanych znajdujące bez krzyżyków są darowane Panom Dowkontom Miłkajkim Pana Andrzeja Dowkonta synom w roku 1852^{xiim} przezemnie Szymona Dowkonta, rankraštis (LLTIB, sign.: F1-SD33).

Urbutis, Vincas 1965, Daiktavardžių daryba, *Lietuvių kalbos gramatika* 1, 251–473.

Urbutis, Vincas 1981, *Baltų etimologijos etidai*, Vilnius: Mokslas.

Birutė KABAŠINSKAITĖ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[birute.kabasinskaite@flf.vu.lt]